

Zeolittholan í Skítinum í Nólsoy

Eitt hugtakandi helli finst í Nólsoy nakað sunnanfyri bygdina og Tjørnunes. Hóast fáir føroyingar nakrantíð hava vitjað hetta staðið, var tað víðagitið millum jarðfrøðingar í Evropa fyri 200 árum síðan. Her finnast vakrir soðsteinar í hópatali, sum í mong ár vóru sendir til jarðfrøðisøvn um alt Evropa.

Hellið suðuri í Skítinum sunnanfyri Tjørnunes í Nólsoy hevur kúput loft og vítt gólv nakrar metrar yvir sjóvarmálan. Tað er ringt at koma til hellið frá landið av, og lættasti máti at vitja hellið í Skítinum, er við báti í fagra staðri.

Hellið sæst ikki so væl frá sjónum; tað hvørur mestsum í landslagnum. Tú mást næstan vita, hvar tú skalt leita. Tá tú roynir at koma í land, má báturin føra teg inn ímóti klettinum, so tú fært klatra uppá, ein metur ella báðar tveir. Komin uppá hellugólvið og yvir til teir stóru leysu klettarnar, sært tú ríkidømi av soðsteinum allastaðni. Soðsteinar nevnast zeolittar á fakmáli.

Nólsoyingar greiða frá, at her bar til at taka bátar upp. Á teimum gomlu máliborðskortunum frá fyrst í 1900-árunum sæst „Zeolithhule“ út fyri staðarnavninum Skútin. Henda viðmerking er horvin á teim nýggju kortunum, og við hesi navnastríking hvørva kanska eisini minnisríku søgurnar um fremmandar vitjanir og steinheystingar í zeolittholuni í yvir 200 ár.

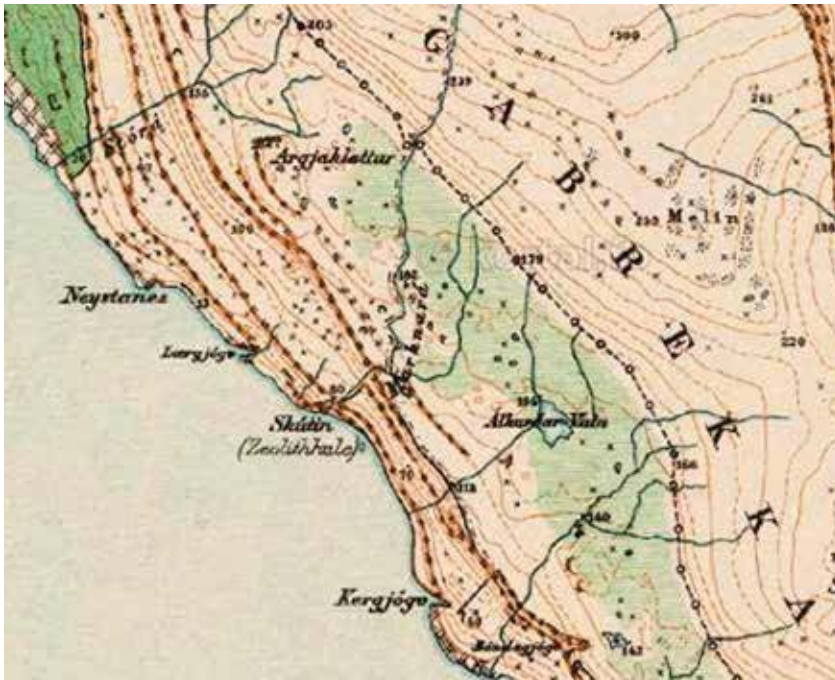
Ein av væl lýstu vitjanunum í zeolittholuni í Nólsoy, var sokallaða Stanley-ekspeditióin í 1789. Hetta var eitt ferðalið av monnum úr Bretlandi, sum vitjaðu Føroyar og Ísland summarið 1789.

Lis Mortensen
Jarðfeingi

Zeolittholan. Nevnt Skútin ella hellið suðuri í Skítinum. Fotografur: Lis Mortensen

Mynd vinstrumegin:
Gomlu 1:20.000 kortini
viðmerktu zeolithhule við
Skútan.

Mynd hægrumegin:
Leiðarin av Stanley-
ekspeditiúnini, John
Thomas Stanley

Tíðarskeiðið síðst í 1700-árunum er nakað serligt fyri jarðfrøði og fyri vísindi sum heild. Hugurin at kanna náttúruna er stórur, og nýggja vísindaliga fakið, jarðfrøði, fær stóran áhuga millum fólk. Í nógvum býum vaksa fram søvn av vøkrum og lögnum lutum, og fleiri av hesum søvnum sýna áhuga fyri at fáa soðsteinar úr Føroyum.

Nógvar remlingar eru í heiminum hesi árin, og tær hava eisini ávirkan á Føroyar. Nógvur samhandil er millum Evropa og Norðuramerika, og Rybergs-handilin, sum gerst frihavn fyri hesa skipaferðslu, verður bygdur í Vágsbotni. Føroyingar sleppa ikki at handla her, men fáa arbeiði hjá Ryberg. Vit kunnu ímynda okkum nakað av fremmandari ferðslu í frihavnini, kanska serliga tey árin, tá amerikanska frælsiskriggið herjar í árunum 1775 til 1783.

Hetta er tíðarskeiðið, tá Jens Christian Svabo ferðast landið runt at savna inn til vísindaligu frágreiðingarnar um Føroyar, sum Nicolai Mohr var byrjaður uppá nøkur ár frammanundan. Hesar frágreiðingar komu ikki á prent fyrrenn í 1959, nógv ár eftir deyða hansara: *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782*.

Stutt eftir at frágreiðingarnar hjá Svabo enda í 1782, brestur stórt og vandamikið eldgos á Íslandi, nevnt Laki ella Lakagígar. Í nógvar mánaðar í 1783 og 1784 streyma út grótbræðingar, øska og vandamikið gass. Eldgosið fær svárar avleiðingar fyri Ísland og stórar partar av Evropa. Grótbræðingar floyma yvir bygdur og garðar, og

vandamikil gassskýggj oyðileggja allan vøxtur. Eini 10.000 fólk lata lív og stórir partur av øllum húsdjórum doyggja. Ring hungursneyð rakar alt Ísland, og danakongur umhugsar at evakuera øll fólk úr Íslandi. Tað er ikki kannað, hvørjar avleiðingar hetta eldgosid hevði fyri Føroyar, men vit vita, at nógv fólk í Evropa doyðu av vandamiklum fluor-gassum frá eldgosinum. Laki-eldgosið elvdi til veðurlagsbroytingar, køld summur og vánaliga avgrøði nógva staðni í Evropa, og fleiri granskarar meina, at henda neyðin var við til at birta upp undir fronsku kollveltingina, sum brast á í juni 1789.

Stanley-ekspeditiúnin skrivur um soðsteinar í Nólsoy

Tann 12. juni 1789, fáar dagar áðrenn franska kollveltingin brestur á í Paris, kemur tvímastraða seglskipið John May til Føroyar við kanningarliðnum hjá Stanley.

Stanley ekspeditiúnin telist millum tær fyrstu jarðfrøðiligu rannsóknarferðirnar í Føroyum. Tað ótrúliga við hesi ferðini er kanska, at talan var um eina lestrarferð. Leiðarin á ferðini var 22 ára gamli John Thomas Stanley, sum las jarðfrøði á universitetinum í Edinburgh. Hann leigaði tvímastraða seglskipið John May, stóð fyri øllum neyðugu fyrreikingunum, gjørdi skipið út og mannaði ferðina, bæði manning til skipið og felagar til rannsóknina. Við á ferðini vóru trýggir felagar, sum skuldu skriva ferðafrágreiðingar: John Baine, teknari og landmál-

Soðsteinar, zeolittar, í zeolittholuni í hellinum Skútin. Fotografur: Björg Svabo

ari, Isaac Samuel Benners, sonur ein plantasjueigara á St. Croix og James Wright, læknalesandi og botanikari. Hesar tríggar dagbækur voru givnar út í bók í 1975 av John F. West.

Tann 15. juni fáa teir høvi at fara út til zeolittholuna í Nólsoy. Isaac Benners og James Wright koma við, meðan John Baine er eftir á skipinum.

Isaac Benners skrivur í dagbók síni frá hesum degnum: „...vit avtalaðu dagin fyri við Flore skipara, at fylgjast við honum eina 3 mila langa ferð at vitja nakrar forvitnisligar holur við fótin av einum fjalli. Vit avtalaðu at hittast umborð á John May klokkan 12. Vit komu skjótt til fótin av fjallinum Nalsat og funnu basaltgrót við teim vakrastu krystallunum. Grottan ella holan var ring at koma inn í. Vit tóku við okkum kyndlar, kertiljós og lanternir. Vit savnaðu framúrskarandi krystallir av øllum sløgum, og tá vit vóru nøgdir og blakaðu burtur alt tað, sum vit ikki ynsktu, og tað sum ivaleyst hevði verið sjáldsamt og virðismikið í nógvum londum, fóru vit víðari at vitja gomlu katólsku kirkjuna í sunnara parti av Streymoy.“

James Wright greiðir víðari frá somu ferðini tann 15. juni: „Har sum vit fóru á land, hekk loftið høgt út yvir holuna. Vit gróvu út nakrar av teimum finastu zeolittunum, sum nakrantið eru sæddar. Harra Crawford og eg fóru heilt inn í eina holu, einar 10 – 12 yard (9 – 11 metrar) til longdar. Summa staðni var so smalt, at tað var við neyð og deyd, at vit sluppu ígjøgnum. Eg sá nakað, sum eg helt vóru finir hvítir

zeolittar í gerð. Vit gjordust ógvuliga vátir av vatni, sum seyraði ígjøgnum grótið.“

Hola tvørtur ígjøgnum oynna

Jørgen Landt, prestur, gav út bók um Føroyar í 1800. Hann lýsir hellið í Nólsoy soleiðis: „Á vestaru síðu, nakað yvir sjóvarmálanum, finst ein djúp hola, har fleiri hundrad fólkkunnu goyma seg. Soleiðis sum loftið hongur út yvir helluna, síggjast fólkkunni frá skipum, sum sigla framvið. Frá hesum helli gongur ein hola næstan allan vegin ígjøgnum oynna. Hon er bolamyrik, og í summum stöðum ber næstan ikki til at ganga ígjøgnum holuna. Fólkkunni hava gingið so langt inn í holuna, at tey hava hoyrt ljóðið av brimi hinu megin oynna.“

Føroyingar góvu ikki vakurleikanum gætur

Nøkur ár seinni, í 1810 og 1812, vitja tveir jarðfrøingar, Sir George Steuart Mackenzie og Thomas Allan, í Føroyum. Teir starvast við universitetið í Edinburgh. Í 1814 geva teir út greinar um ferð sína til Føroyar.

Edinburgh er hesi árin ein av fremstu miðdeplunum í Evropa fyri allari vísindi, ikki minst innan jarðfrøði. Tann „vísindaliga metódan“ vinnur hesi árin rættiliga fram millum bæði vísindafólk og fólk sum heild. Fatanin av umheiminum skal nú byggjast á skrásetingar, mátingar og tulkingar av eygleiðingum, heldur enn trúgv og tulkingar av bíbliuni. Áhugin fyri jarðfrøði gerst ovurhonds

BÓKATILVÍSINGAR:

Allan, Thomas (1813).

An Account of the Mineralogy of the Faroe Islands. Transactions of the Royal Society of Edinburgh

Landt, Jørgen (1800).

Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne, København 1800

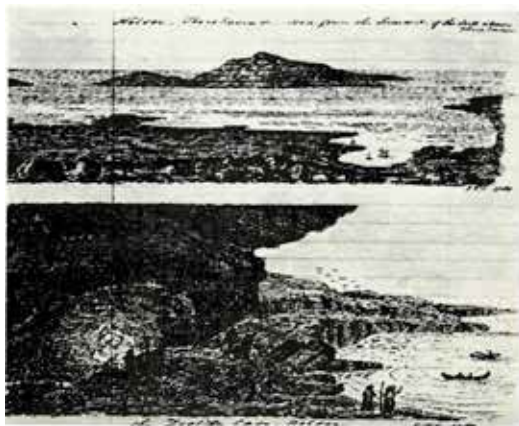
Svabo, J.Chr. (prentað í 1959). Indberetninger fra en rejse i Færøe 1781 og 1782.

West, J.F. (1970). The Journals of the Stanley Expedition to the Faroe Islands and Iceland in 1789. Vol 1: Introduction and Diary of James Wright. Føroya Fróðskaparfelag.

West, J.F. (1970). The Journals of the Stanley Expedition to the Faroe Islands and Iceland in 1789. Vol 2: Diary of Isaac S. Benners. Føroya Fróðskaparfelag.

Mynd vinstrumegin
Tekning úr dagbókini hjá
James Wright frá vitjanini
tann 15. juni 1789 í
zeolittholuni í Nólsoy.

Mynd høgrumegin
Í zeolittholuni í
Skútanum. Fotografur: Lis
Mortensen

stórir hesi árin, størri enn vit nakrantíð hava sæð síðan. Fólk tysja til jarðfrøðiligar fyrilestrar á universitetinum, hóast fólk flest ivaleyst skilja lítið og einki av tí, sum verður greitt frá.

Skotski jarðfrøðingurin, Thomas Allan, ferðast runt í Føroyum og undrast á, at føroyingar sjálvir vísa vøkru steinum so lítlan ans:

„Føroyar eru víðagitnar sum keldan til vakrastu zeolittar og kalsedon, sum prýða kabinettir í øllum Evropa. Eg væntaði tí at finna framúrskarandi søvn av øllum teim vakrastu steinum og ivaðist ongantíð í, at vit fóru at hitta nógv fólk, sum, hóast tey sjálvi kanska ikki høvdu vakrar steinar, kundu vísa okkum til fólk við vøkrum steinasøvnum. Táð undraði meg tí, at ikki so mikið sum eitt fólk í Tórshavn visti nakað at siga okkum um hetta evnið. Soleiðis er líkasælan við hesum vøkeru náttúruleikum í heimlandinum, tó teir verða virðismettir høgt í útlandum.“

Thomas Allan heldur fram og lýsir vitjan sína í hellinum í Nólsoy. Her nemur hann við gátuna og spurningin, um hellið man vera nógv broytt seinastu 10 árin:

„Tvær míl sunnan fyri bygdina er holan, har Sir John Stanley fann so nógv vakrar zeolittar. Hetta verður lýst av Landt sum ein heilt serlig hola – fyrst og fremst tí holan fer tvørtur ígjøgnum fjallið, so brim hinumegin oynna hoyrist. Hesa holu fann eg ikki. Hon kann verða fjald av omanlopi. Staðið er so nógv broytt, síðan ferðaleiðari okkara Hans var her seinast, at hann mestsum ikki kendi tað aftur.“

Holan horvin

Tá vit vitja úti í zeolittholuni í Nólsoy í dag, ber til at ganga undir einum víðum lofti og síggja vakrar soðsteinar sum stilbit, chabasitt, thomsonitt og nógvar aðrar. Her eru tó eingi tekin um nakra djúpa, myrka, tronga holu við nógvum zeolittum (soðsteinum), sum Benners og Wright greiddu frá

í 1789. Hvussu kann ein so djúp hola hvørva? Kann tað hugsast, at Thomas Allan hevur rætt, og at eitt stórt omanlop í sunnara parti av zeolittholuni hevur typt eina djúpa, tronga holu, sum gongur langt inn undir Nólsoynna við zeolittholuna í Skítinum?

Nólsoyingar greiða eisini frá stórum broytingum, sum eru hendar við hellinum suðuri í Skítinum. Grót dettur javnan úr loftinum, og tíðina aftaná eitt slíkt lop er gott at leita eftir frískum soðsteinum. Í 1930-árunum var stórt lop úr loftinum. Ein gomul fotomynd vísir ein stóran klett, sum ongin farvegur sæst av í dag. Hann man vera máaður burtur av brimi.

Tær gomlu frásagnirnar og søgur úr Nólsoy vísa, at hellið suðuri í Skítinum, eisini nevnt zeolittholan, er nógv broytt seinastu árin. Einki sæst til djúpa holið, sum ferðaliðið hjá Stanley vitjaði, og sum Jørgen Landt eisini lýsir í síni bók. Slíkt kann ikki kannast við t.d seismiskum kanningarhættum, so enn er hetta ein áhugaverdur spurningur, sum vit einans kunnu gita um.

Mynd frá 1930-árunum
av stórum kletti í hellinum
í Skútanum. Mynd: Søvni
Landsins